

Жанна Янковська
Острого

МОТИВИ НОСТАЛЬГІ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МИТЦІВ ДІАСПОРИ

Художня література – один із способів емоційного відображення світу загалом та явищ, які відбуваються у суспільстві. Українська діаспора також знайшла своє відображення у літературі. Особливо виразно звучить тут мотив ностальгії. У статті в зазначеному напрямку аналізуються окремі твори Василя Стефаника, Уласа Самчука, Олександра Олесь, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка.

Ключові слова: *еміграція, хвилі української еміграції, художнє відображення дійсності, ностальгія, В. Стефаник «Камінний хрест», В. Скуратівський, У. Самчук, О. Олесь, Б. Лепкий, Є. Маланюк.*

Literature is one of the ways to reflect the world and different phenomena that occur in society. Ukrainian Diaspora as a social phenomenon is reflected in literature. In this article author analyzes separate works of Vasyl Stefanyk, Ulas Samchuk, Oleksandr Oles, Bohdan Lepkyi, Yevhen Malaniuk.

Key words: *emigration, waves of Ukrainian emigration, artistic perception of reality, nostalgia, V. Stefanyk, U. Samchuk, O. Oles, B. Lepkyi, Ye. Malaniuk.*

Українська діаспора – поняття надзвичайно багатогранне. В останні півтора десятиліття після проголошення незалежності України українська діаспора як явище стала об'єктом дослідження науковців із багатьох галузей наук. Поглиблено вивчається історія української еміграції, приводяться вражаючі яву цифри, досліджуються етнографічно-етнологічні аспекти та наслідки еміграційних процесів, визначаються хвилі еміграції та їх хронологічні межі, цікавою є статистика розселення українців у світі та сфери їх зайнятості, аналізуються організації українців за кордоном, які багато в чому дозволяють зберегти їм свою ідентифікацію. Проте є ще й інший бік цього досить складного на сьогодні явища – чуттєво-емоційний. Адже, з якої причини не відбувався б виїзд за кордони України, це завжди пов'язано з певними переживаннями прощання з рідною землею, близькими людьми, тим, що оточувало щодня і здавалося звичним. Там, далеко, ці почуття загострюються, викликають ностальгію за усім, що на батьківщині було повсякденним. Точні науки

мало апелюють саме до цієї сфери. Зате художньо-публіцистична література словесними засобами як не можна краще відбиває, описує ностальгічні почуття переселенців.

Звичайно, зазначена тема є досить широка, і в одній такій розвідці годі думати про її повне висвітлення. Тому в одному зі своїх виступів я вже торкалася цієї проблеми, але тут ще багато граней та не охарактеризованих творів на питання відображення у них ностальгічних почуттів, туги за рідною землею, усім, що зблизка є таким буденним, а здалеку видається святим.

Відразу на думку спадає випадок із життя, описаний українським письменником та дослідником-фольклористом В. Скуратівським у збірнику художньо-публіцистичних нарисів «Берегиня», а саме – у розділі «На березі дитинства». Письменнику згадується чоловік, котрий ще замолоду виїхав на Далекий Схід для постійного місця проживання. Та все життя його не полишала думка відвідати рідні місця, побувати на рідному подвір'ї. Мрія здійснилася, коли йому було майже сімдесят: «Не дочекавшись, поки зупиняться коні, старий важко почав злазити з воза. Підпираючись посохом, він дрібкуватими кроками почовпав на подвір'я, зняв капелюх і довго стояв у зажурі. Старші односельці, що зійшлися на зустріч зі своїм однолітком, стояли осторонь, перекидаючись співчутливими діалогами: «А тягне-таки людину в рідні краї. Бачите, скільки тої жалоби, що на старість літ ген звідкіля приїхав!» – «Тож недарма мовиться: там земля мила, де мати родила...»

Старий Горбатенко невпоспіх обійшов печище, обмацав камінці та уламки цегли, затим вичвалав на пагорб, де стояла стара груша-дичка. Верхівка й обічні гілляки вже пригасли, тільки з нових одростків рясно кипіло молочне суцвіття. «Живеш іще, чекаєш на мене?» – мовив чоловік і припав щокою до рябчатого стовбура, охопив його худорлявими руками»¹.

Інші письменники у своїх художніх текстах також надзвичайно емоційно передають нам почуття людей, які залишають рідну землю, домівку, або уже проживають за кордоном.

Чи не найбільш глибоко осягнув, пережив та зумів відобразити душевний стан людини, яка назавжди покидає рідну землю, Василь Стефаник у своїй психологічній новелі «Камінний хрест». Щоб так написати, мабуть, дійсно, треба було не просто побачити, а пережити, перепустити через душу і серце. Напевне, через те друзі просили його не писати «так сильно і страшно, бо вмре». Все написане ним, і зокрема названа новела, – це пережита письменником, а потім чита-

чем експресія, трагедія, драма, це переборена хвороба нервів і серця. Він пише так сильно, стисло та містко, що якби захотілося зачитувати найбільш вдалі місця, то прийшлося би знову і знову перечитувати весь твір. Це суцільна напруга почуттів, нервів, переживань. І все ж хочеться запелювати до символічної назви – «Камінний хрест». Саме цей камінний хрест Іван Дідух виніс на той піщаний неродючий пагорб, на якому гірко працював усе життя, та й поховав під ним свою душу, хоч тіло ще залишалося живим, – так тяжко йому було той горб залишати: « – Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную»². Або його ж слова: « – Аді, стою перед вами, а тот горб не виходить мені з голови. Таки го виджу та й виджу, тай умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав – та й на нім забув-єм, силу-м мав – та й нанім лишив-єм...»³.

Звичайно, вже є і ще буде багато творів, у яких проглядається туга, ностальгія за рідною землею, але такої глибини зображення людського почуття, як у Василя Стефаника, поки що не досягнув ніхто. З цього приводу художник Іван Труш, наприклад, писав, що Стефаник «представив мужика, або, ліпше сказати, його душу, так пластично і знаменито, як ніхто перед ним»⁴. Письменник залишив після себе невелику новелістичну спадщину, близько сімдесяти новел. Проте завдяки згаданій якості його ім'я завжди буде стояти серед кращих новелістів світу. Він має чудову властивість показувати події не через зовнішній їх опис, а через розкриття психології та переживання персонажів, як це ми бачимо у проаналізованій новелі «Камінний хрест», котра, як відомо, була написана на основі дійсних подій, що їх довелося спостерігати самому письменнику. І сьогодні вона сприймається як реалістично-психологічне узагальнення, подане у художній формі стосовно першої трудової хвилі еміграції.

І, нарешті, хочеться звернутися до творів тих митців, які з різних причин самі торували нелегкий шлях емігрантщини. Особливо характерним явище вигнання з України еліти, інтелігенції було властиве для радянських часів, де такі сильні та високоінтелектуальні особистості не вписувалися у загальну систему «гвинтиків». У час побудови «розвиненого соціалізму» слово «інтелігент» було мало не лайливим, звучало презирливо. Третє місце після робітників та селян інтелігенція у радянській Україні займе ще не скоро. А в першій третині ХХ ст. масове винищення інтелігенції, інтелек-

туальної еліти нації голодом та репресіями призвело до того, що більшість її представників, рятуючи життя, опинилася за кордоном. І, мабуть, не один із них, думками линучи на Україну, задавав собі питання, що його сформулював Улас Самчук в автобіографічному романі-спогаді, романі-роздумі «На білому коні»: «Тисячу разів доводилося проходити з південного передмістя Панкрат до університетського центру на Старому місті з його Центральною міською і Університетсько-Слов'янською бібліотеками, і, здавалося, не було дня, коли б наново не передумувалося те саме настирливе питання: чому я тут, чому не дома, що сталося, що я не можу там бути, які причини стоять на перешкоді, хто зумовив це наше століття і чи відкриється дорога назад»⁵.

У цьому ж романі Улас Самчук про таких, як сам, вигнанців написав: «Про нас не писала велика преса, не говорили мікрофони, нас не представляв екран. Ми були переважно глибоко самі в собі, у своїй замкненій провінції емігрантщини, ми були, як сказано, на загибелі життя, дарма що це було у самих центрах Європи.

Мені було б не легко представити своїх близьких, а особливо найближчих людей, з якими я ділив своє вигнання, яких я любив і в яких вірив. Я відчував глибинну, невимовну, навіть незбагненну трагіку нашу...»⁶. І все ж розділ, де зазначені ці слова, письменник назвав «Щаслива путь!». А була вона щасливою, бо міг бодай думати вільно про Україну, бо зустрівся з такими, як сам, вигнанцями і кращими представниками народу свого.

У романі «На білому коні» цілі розділи присвячені опису родини письменника, Тилявці, Дерманю, їх людям, про котрих у нього залишилися надзвичайно теплі спогади. Уласу Самчуку згадувалося все до найменших подробиць, навіть звичаї, традиції, мовні звороти, особливо звертання. Під впливом ностальгії, туги за рідним краєм уже там, в еміграції, у нього виникають на перший погляд дивні асоціації, спливають у пам'яті образи, засвоєні ще з дитинства. Ось одна із них: «Пізніше я мав нагоду бувати в Нотр-Дамі у Парижі, в соборі св. Петра в Римі, я подивляв їх монументальну величність, багатство і розкіш їх будови, але не знаходив у них тих емоцій, що якимись особливими чарами в'яжуть нас з божественністю. Пригадую, коли я дивився з висоти Сакре-Кер на Париж, я чомусь думав про цю церкву св. Трійці в Дермані.

А тому ця неділя була для мене подією. Я (подумки – Ж.Я.) повернувся назад і знов «ішов до церкви». У Дермані. З Запоріжжя. Дуже знайомими стежками, на яких не було місця, до якого б не тор-

кнулися мої босі ноги. Спочатку перелаз з «нашої Гуцівщини» на «Мотрине», далі стежкою попри Мотрин лішник до Ляшового зайчиська, вниз займиськом з його старими березами, дубами й липами до перелазу «на вигін». Далі вигоном з «криничиною» і копанками до ще одного перелазу «на Шавронське». Далі Шавронським лугом, з високими, стрункими вільхами здовж потоку, до Монастирсько-го... А там уже вгору твердою, широкою стежкою з виглядом на монастир праворуч, все вище і вище, аж поки не покажеться з-за гори позолочений хрест приходської церкви, який починає на очах рости, аж поки не виросте у широку алюмінієвого кольору баню, що домінує понад зеленим простором садів»⁷.

Як же потрібно любити це все і сумувати за ним, щоб крізь життя пронести такі детальні до подробиць спогади про оцю дорогу «до церкви».

Не менш глибоко та лірично звучать ностальгічні мотиви у віршах українських поетів діаспори. Серед них, мабуть, найперше варто назвати ім'я відомого прозаїка, поета, публіциста Богдана Лепкого. У вірші «Заспів» він писав про свій рідний край:

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.

Колисав мою колиску
Звук підгірської трембіги,
Що від неї зорі меркнуть
І рососою плачуть квіти⁸.

У 1911 році поет пише вірш «Видиш, брате мій...», сповнений ностальгії за рідним краєм. Цей твір одразу вподобали українці діаспори, і з часом він був покладений на музику та став своєрідним гімном емігрантів:

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнуром
Журавлі у вирій.
Кличуть: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу,

Крилонька зітру,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях⁹.

Саме журавлі, що летять із вірію на Україну стали емблемою, символом різноманітних форумів українців діаспори.

Не менш високою є патріотична лірика Олександра Олеся, присвячена Україні, рідній мові. Він став творцем класичних шедеврів української поезії. Багато його віршів стали піснями. Кілька куплетів поета, присвячених Україні, зачіпають, западають в душу більше, ніж велемовні промови:

Чужина – могила, чужина – труна,
Душа на чужині, як чайка сумна, –
Літає і квилить в сльозах без гнізда:
Навік його змила бурхлива вода.

* * *

О принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...

* * *

Коли б я знав, що розлучусь з тобою,
О краю мій, о землянько свята,
Що я, отруєний журбою,
В світах блукатиму літа...

* * *

Приснилося, що я вернувсь додому...
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля
Сміються в сонці золотому
Річки, і села, і поля.

Мудро та виважено О. Олесь сказав своє ліричне слово про рідну

мову тоді, коли про її державність можна було тільки мріяти:

О слово рідне! Орле скутий!
 Чужинцям кинуте на сміх!
 Співочий грім батьків моїх,
 Дітьми безпам'ятно забутий.

* * *

Рідна мова в рідній школі!
 Що бринить нам чарівніш?

* * *

Як довго ждали ми своєї волі слова,
 І ось воно співа, бринить.
 Бринить-співає наша мова,
 Чарує, тішить і п'янить¹⁰.

І ще хотілося б згадати про надзвичайно зворушливі, ніжні та ностальгічні поезії Євгена Маланюка – людини багатьох талантів та обдарувань. Волею долі опинившись в еміграції, центральною фігурою усієї своєї творчості він мав Україну. Окремі його поетичні рядки виливаються у місткі сентенції, що запам'ятовуються відразу, як, наприклад:

Як в нації вождя нема,
 Тоді вожді її поети!

Перебуваючи за межами рідної землі, Є. Маланюк ніколи не втрачає духовного зв'язку із нею, там, далеко, живе її важким життям, болями, проблемами, надіями, своїми творами завжди відгукується на події в Україні, часто переосмислює її історію. Наприклад, в його «Сонетах про Орлика» – також емігранта мазепинських часів – проводиться паралель між власними почуттями та почуттями козацького ватажка:

В вікні сльота і листопад.
 Вертаються з костьолу люде.
 Цей дім отчизною не буде,
 Будинки не замінять хат.
 Те саме. Двісті літ назад
 Отак же чужиною нудив
 Змарнілий Орлик крізь облуди

Своїх надій, трудів і втрат¹¹.

У кінці життя, оглядаючись назад (а був Є. Маланюк аж надто самокритичним), він жалкує за втраченими роками, які провів на чужині, в поневіряннях:

Купив цей час фальшивою ціною:
 Исходом, втечею, роками болю й зла,
 А треба було впасти серед бою
 На тій землі, де молодість цвіла¹².

Звичайно, дана розвідка є оглядовою, оскільки наша література містить надзвичайно багатий, можна сказати, невичерпний матеріал для таких роздумів та аналізу, адже письменство завжди найбільш гостро відчувало наболілі проблеми суспільства, загострювало на них увагу, шукало шляхів вирішення. Не є винятком у цьому плані й українські митці діаспори.

Джерела та література:

¹ Скуратівський В. На березі дитинства // Скуратівський В. Берегиня / В. Скуратівський. – К.: Радянський письменник, 1987. – С. 57.

² Стефаник В. Камінний хрест // Стефаник В. Вечірня година / В. Стефаник. – Ужгород, 1987. – С. 41.

³ Там само. – С. 42.

⁴ Цит. за вид.: Лесин В. Василь Стефаник // Стефаник В. Вечірня година / В. Лесин. – Ужгород. – С. 5.

⁵ Самчук Улас. На білому коні // Самчук Улас. На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження. У двох частинах / У. Самчук. – Острог – Луцьк, 2007. – С. 18.

⁶ Там само. – С. 16-17.

⁷ Там само. – С. 121.

⁸ Лепкий Богдан. Заспів // Далекі зірниці. Українська література / Б. Лепкий. – К., 2005. – С. 26.

⁹ Лепкий Богдан. Видиш, брате мій... // Далекі зірниці... / Б. Лепкий. – С. 27.

¹⁰ Цит. за вид.: Далекі зірниці. Українська література. – К., 2005. – С. 31-40.

¹¹ Цит. за вид.: Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). Книга друга. – К., 1994. – С. 154.

¹² Цит. за вид.: Далекі зірниці... – С. 193.